

MÜFİD, Şeyh

Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Tahran 1989, I, 413; III, 197-199; Abdullah Hasan Hâşim el-Müsevî, *Fazlü'l-ilm ve'l-âlim*, Beyrut 1990, s. 151-155; Abdülazîz Tabâtabâî, "eş-Şeyh el-Müfid ve 'atâ'ühü'l-hâlîd", *Türâşünâ*, IV/3, Kum 1409, s. 11-143; Ayetullah Seyyid Ali Khamenei, "The Role of al-Shaykh al-Mufid in the Development of Shi'i Fiqh and Kelam", *Message of Thaqaalayn*, I/1, Tahran 1993, s. 25-67; W. Madelung, "al-Mufid", *EI²* (İng.), VII, 312.

AVNİ İLHAN

MÜFLİK

(المفلق)

Şiirlerine
orijinal fikir, tema ve figürlere
yer veren şair hakkında kullanılan
bir terim

(bk. TABAKÂTÜ'Ş-ŞUARÂ).

MÜFRED

(المفرد)

Bir lafız hecelerine ayrıldığında
hecelerin o lafzın delâlet ettiği anlamın
bir kısmına delâlet etmemesini
ifade eden mantık terimi.

Mantıkta lafızlar müfred-mürekkeb, cüz'î-küllî vb. şekillerde ayrınma tâbi tutularak bunların delâlet ve tazammun açısından ifade ettiği anlamlar üzerinde durulur. Bundan amaç dille düşünce arasında sağlıklı ilişki kurarak mantık hatalarını önlemektir. İbn Sînâ'nın belirttiği gibi mantık bunun ötesinde dil tahlilleriyle uğraşmaz. Her ne kadar mantık, lafız-anlam ilişkisi üzerinde durarak düşüncenin doğru bir şekilde muhataba ulaştırılması açısından lafızlara başvurmak zorunda olsa da onun temel önceliği anlam ve kavramlardır (İbn Sînâ, s. 22). Öte yandan nahiv ilmi de lafızları müfred-mürekkeb kısımlarını ayırarak incelemektedir ve nahiv amacı anlamdan önce lafzın cümle içindeki yerini, işlev ve i'rabını belirlemektir (Tehânevî, II, 1609).

Mantık açısından bir lafız hecelere ayrıldığında her hece lafzın delâlet ettiği mânâyı vermiyorsa o lafza müfred denilir. Meselâ insan lafzı "in-san" şeklinde hecelerine bölündüğünde bu iki heceden hiçbiri insanın ifade ettiği anlamı vermemektedir. Buna göre birleşik isimler, künye ve lakaplar da müfred lafız kapsamına girer. Çünkü Abdullah, Tanrıverdi ve Köroğlu gibi birleşik lafızlar "abd-allah", "tanrı-verdi", "kör-oğlu" şeklinde ayrıldığında her parçanın kendine göre bir anlamı olsa da bu anlam birleşik lafzın mânasını ifade etmediğinden bunlar da müfred hükmün-

dedir. İbn Sînâ, bir lafzın müfred olması için parçalarının hiçbir anlama gelmemesini şart koşan mantıkçıları eleştirmektedir; ona göre önemli olan lafzın bütünü- nün delâlet ettiği mânaya parçalarının delâlet etmemesidir; her hece veya parçanın farklı bir anlama gelmesi oluşturdukları lafzın müfred olmasına engel teşkil etmez. Ayrıca konuşanın o müfred lafızla ne kastettiği de önem taşımaktadır. Meselâ Arapça'da "ayn" lafzı "göz, su kaynağı, altın para" gibi birkaç anlama gelmektedir. Şu halde iletişimde karmaşanın önüne geçebilmek için konuşmanın akışı içinde bir lafzın hangi bağlamda kullanıldığına ve neye delâlet ettiğine dikkat etmek gerekir (eş-Şifâ', s. 24-25).

Eğer müfred lafzın delâlet ettiği şey dış dünyada somut olarak mevcutsa ona "cüz'î müfred" denir. Buna göre bütün şahıs ve nesnelere verilen adlar cüz'î müfreddir. Müfred lafzın ifade ettiği anlamın zihni bir kavram olmanın ötesinde somut bir gerçekliği yoksa o "küllî müfred" diye adlandırılır. Hayvan, insan, ağaç ve su gibi varlığın cins ve türlerini ifade eden genel lafızlar küllî müfreddir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1608-1621; Fârâbî, *el-Elfâzû'l-müstâ'mele fi'l-mantık* (nşr. Muhsin Mehdî), Beyrut 1968, s. 49-50; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık* (I), s. 22, 24-25; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm fi'l-mantık* (nşr. Ahmed Şemseddin), Beyrut 1410/1990, s. 49; Muhammed eş-Şehrezûrî, *Resâ'ilü'ş-şecereti'l-ilâhiyye* (nşr. Mehmet Necip Görgün v.dğr.), İstanbul 2004, I, 57-60; Abdülemir el-A'sem, *el-Muştalahu'l-felsefi 'inde'l-'Arab*, Kahire 1989, s. 315; Ferid Cebr v.dğr., *Mevsû'atü müştalahâti 'ilmi'l-mantık 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1996, s. 945.

MAHMUT KAYA

MÜFREDAT

(المفردات)

İsim, künye veya lakapları
nâdir olan muhaddisler hakkında
kullanılan bir terim.

Sözlükte "yalnız, tek" anlamındaki **ferd** kelimesinin "if'âl" kalıbından türeyen **müfredin** çoğulu olup "tek olanlar" demektir. Hadis terimi olarak "nâdir isim, künye ve lakaplarıyla bilinen şahıslar" mânasında kullanılmakta, ricâl ilminde başta sahâbe ve tâbiîn olmak üzere hadis âlim ve râvilerinden herhangi birinin pek bilinmeyen isim, künye veya lakaplarını ifade etmektedir. Müfredatın sahâbe ve tâbiîn dönemiyle daha sonraki devirlere ait birçok örneği bulunmaktadır. Bunlardan Cübeyb, Düreyb, Ecmel, Limâze, Lübey, Sender,

Sudey, Sunâbih, Şekel ve Tedüm isimlerde müfredatın; Ebû Muayd, Ebû Mürâye, Ebû'l-Müddile, Ebû's-Senâbil, Ebû'l-Ubeydeyn ve Ebû'l-Uşerâ künyelerde müfredatın; Mendel (Mindel), Mutayyen, Müşküdâne, Sahnûn (Suhnûn) ve Sefîne lakaplarında müfredatın örnekleridir.

Okuma zorluğu bulunması sebebiyle veya yanlış zaptedilebileceği düşüncesiyle hadis âlimleri müfredat üzerinde durmuşlardır. Bu ayırımın ilk defa III. (IX.) yüzyılda Buhârî tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Buhârî, yarı alfabetik olarak düzenlediği *et-Târîhu'l-kebir*'inde hadis ricâlini ilk harflere göre sıralarken her harfin sonunda "Bâbü'l-vâhid" başlığı altında müfredatı zikretmiştir. Daha sonra İbn Ebû Hâtim'in de *el-Cerh ve't-ta'dil*'inde aynı usulü benimsediği ve müfredatı "el-Efrâd" başlığıyla verdiği görülmektedir. Ancak müfredatı esaslı şekilde ele alan ve bunları bir araya toplayan Berdîci olmuştur. Berdîci, *Tabakâtü'l-esmâ'i'l-müfrede mine's-şahâbeti ve't-tâbi'in ve aşhâbi'l-hadîs* adlı eserinde (Dimaşk 1987) müfred olduklarını kabul ettiği 425 ismi kronolojik sıraya göre beş tabaka halinde incelemiştir. Fakat pek az müfred isim zikrettiği, bunların bir kısmının müfred olmadığı ve tabaka ayırımını doğru yapmadığı gerekçesiyle eleştirilmiş ve Muhammed b. Ali es-Sûrî bu esere bir reddiye yazmıştır. V. (XI.) yüzyıldan itibaren alfabetik sistemin tam olarak uygulandığı *Târîhu Dimaşk*, *Üsdü'l-gâbe* ve *Tehzîbü't-Tehzîb* gibi ricâl kitaplarının telif edilmesiyle müfredat artık alfabe sırasına göre ele alınmaya başlanmış, bununla beraber Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*'inde bunları her harften sonra "et-Tefârik" başlığı altında zikretmiştir. Müfredatla bilhassa elkâb, künâ, müteşâbih, el-mütelif ve'l-muhtelif türü eserlerde çokça karşılaşılmaktaysa da bu konuda en zengin muhteva İbn Mâkûlân'ın *el-İkmâl*'inde bulunmaktadır.

Müfredat hadis usulü konularından biri olarak da ele alınmıştır. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî *'Ulûmü'l-hadîs*'inde bu konuyu "el-Müfredât" başlığı altında incelemiştir. Nevevî ve Süyûtî de ona katılmıştır. Usûl-i hadis âlimlerinden Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr ve İbn Hacer el-Askalânî bu konuya "el-Esmâü'l-müfrede", İbn Ebû Hâtim ve Zeynüddin el-İrâkî "el-Efrâd" başlığıyla yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 61, 146, 158, 182; III, 127, 224, 254, 264, 327, 447; Berdîci, *Taba-*

kātū'l-esmâ'i'l-müfrede (nşr. Sekîne eş-Şihâbî), Dimaşk 1987, s. 11-20, 35, 36, 44, 46; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 470; VII, 182; VIII, 434; İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, s. 325-329; Nevevî, *İrşâdû tullâbî'l-hakâ'ik* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 210-212; İrâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 390-391; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1413/1992, s. 141; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, II, 271-278; Hazrecî, *Hulâşatü Tezhib*, s. 44, 54, 58, 65, 130, 161; Emir es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr* (nşr. Salâh b. Muhammed b. Uveyza), Beyrut 1417/1997, II, 279; Ahmed M. Şâkir, *el-Bâ'isü'l-ḥaşiş*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 210-214; Talât Koçyigit, *Hadis İstilahları*, Ankara 1980, s. 261-262; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 259-260.

MEHMET EFENDİOĞLU

el-MÜFREDÂT

(المفردات)

Râgıb el-İsfahânî'nin

(ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)

Kur'an'daki

garîb kelimelere dair sözlüğü.

Tam adı *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* olup Dimaşk Muhammed Lutfi Kütüphanesi'ndeki müellif hattı olduğu tahmin edilen bir nüshaya düşülen nottan 409 (1018) yılında yazıldığı anlaşılmaktadır (M. Adnan el-Cevhercî, LXI/1 [1986], s. 194). Mukaddimede Kur'an'ın dil özellikleri üzerinde durulmuş ve eserin hangi ihtiyaçları karşılayacağı belirtilmiştir. Kur'an'ı yoğun anlamlar içeren bir kitap olarak niteleyen müellife göre Kur'an ilimleriyle ilgilenmenin ilk şartı lafzî-lugavî ilimleri bilmektir ve bu ilimler sayesinde Kur'an kelimelerinin gerçek mânalarını elde etmek mümkündür.

Garîbü'l-Kur'ân geleneğinin önemli bir halkasını teşkil eden *el-Müfredât* bu gelenek içinde bir dönüm noktası olmuş, kendinden önceki eserlere göre farklılık göstermiştir. Önceki eserler tertip bakımından Kur'an sûrelerinin dizimini esas alırken *el-Müfredât* alfabetik düzenlenmiş, az sayıdaki garîb kelimenin açıklaması ile sınırlı kalmayıp Kur'an lafızlarının hemen tamamını kapsayan hacimli bir sözlük olmuştur. Garîb lafızların tek kelime ile karşılanması yerine Kur'an'da geçen bütün türevlerinin anlamları verilmiş, kelimeyle ilgili âyetlere ve diğer bilgilere temas edilmiştir. Böylece eser garîbü'l-Kur'ân geleneğini aşan bir Kur'an sözlüğü modeli ortaya koymuştur.

el-Müfredât'ta kelimelerin etimolojisi yapılmış, bunun yanında Kur'an'da geçen morfolojik türevlerinin tamamı zikredil-

miş, bunlara uygun olan âyetler belirtilmiş, ayrıca teşbih, istiâre, kinaye ve mecaz konumundaki anlamlara da işaret edilmiştir. Kıraat vecihleri, Selef'in ve Araplar'ın yaygın sözleri, nazım ve nesir parçaları ile hadis metinlerinin yoğun biçimde şevâhid olarak kullandığı *el-Müfredât* furûk geleneği açısından da önemlidir. Mukaddimede *el-Müfredât*'tan sonra yakın anlamli kelimelerle ilgili bir eser yazmayı düşündüğünü söyleyen Râgıb el-İsfahânî bu telifini bir furûk çalışması gibi tasarlamışsa da kendi içinde furûk malzemesi sağlayan bir çalışma şeklinde düzenlemiş, bu özelliğiyle eser furûk geleneğinin bir zinciri olarak görülmüştür (Muhammed b. Abdurrahman Şâyi, s. 190-194; M. Nûreddin el-Müneccid, s. 123, 134; Chaudhary, XXVI/1 [1987], s. 67-68; Kara, VII/14 [2003], s. 214 vd.).

Müellif eserinde tefsir, nahiv, sarf, kıraat, mantık, hikmet, edep, usul, tevhid gibi birçok konudaki birikimi naklederken müfessirlerin, dilcilerin ve şairlerin dışında Ebû Ali el-Cübbâî, Ebü'l-Kâsım el-Belhî, Ebû Bekir el-Allâf, Ebû Müslim el-İsfahânî, Kâdî Abdülcebbar, Ebû Bekir el-Esam gibi Mu'tezile âlimleriyle Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ebü'l-Hasan el-Cürcânî gibi otoritelerden faydalanmıştır.

Gerek sözlükçülük tekniği gerekse içerik bakımından *el-Müfredât*'ı eleştirenler olmuştur. Nitekim eser Kur'an'da bulunmayan "بَغْرٌ", "عَوَطٌ", "قَرَشٌ", "كَلَجٌ", "هَلَجٌ", "هَلَجٌ", "زَبِنٌ", "عَوَطٌ", "قَرَشٌ", "كَلَجٌ", "هَلَجٌ", "نَصْحٌ", "سَفْحٌ", "مَرْتٌ", "حَصْبٌ", "سَرْدَقٌ", "نَجَاٌ" gibi Kur'an lafızlarına yer verilmemiştir (Semîn, I, 38-39). *el-Müfredât*'ı neşreden Dâvûdî bu kelimelere "فَنِي" ve "هُودَلٌ"yi de eklemektedir (*Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, neşredenin girişi, s. 28). Dâvûdî eserdeki diğer eksiklikleri kıraat vecihlerinde mütevâtir-şâz ayırımının yapılmaması, hadis konusunda zayıf kalması, bazı yerlerde Mu'tezile'den etkilenilmesi, bir kısım iktibasların başkasına nisbet edilmesi, kelimelerde nâdiren tashîf yapılması, bazı kelimelerin alfabetik diziminde yanlışlıkların bulunması bir kısmına mâna verilirken zayıf görüşlerin tercih edilmesi şeklinde ifade etmiştir (a.g.e., neşredenin girişi, s. 26-29; ayrıca bk. Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, XXIV [1992], s. 36 vd.).

Garîbü'l-Kur'ân'a dair daha sonra yazılan eserlerde ve Kur'an sözlüklerinde *el-Müfredât*'tan çokça faydalanılmıştır. Fîrûzâbâdî ve Muhammed Abdürraûf el-Münâvî sözlüklerinde ondan bolca iktibaslarla bulunmuşlarsa da *el-Müfredât*'a en

fazla önem veren kişi Semîn el-Halebî'dir. Eserinin mukaddimesinde *el-Müfredât*'ı önceki çalışmalardan daha kapsamlı bulunan Semîn kitabın özünü kendi eserine aktarmıştır. Bazan isim zikrederek iktibasta bulunmuş, çok defa da isimsiz alıntı yapmıştır. Adını belirttiği yerlerde ise çoğunlukla onu eleştirmiştir (*Umdetü'l-ḥuf-fâz*, I, 27-28, 38; Fîrûzâbâdî, *el-Bülğa*, s. 91; M. Abdürraûf el-Münâvî, s. 25). Dirâyet tefsirlerinde de kelimelerin açıklanması hususunda *el-Müfredât*'tan faydalanılmıştır. Bunların müellifleri arasında Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebüssuûd Efendî, Şevkânî, Burhâneddin el-Bikâî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, Elmalılı Muhammed Hamdî, Hamîdüddin Ferâhî, Muhammed Tâhir b. Âşûr ve Emîn Ahsen İslâhî sayılabilir. *el-Müfredât* Kâdî Beyzâvî'nin de ana kaynaklarından biridir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 187, 447).

el-Müfredât ilk defa İbnü'l-Esir'in *en-Nihâye*'si ve Süyûtî'nin *ed-Dürrü'n-neşîr*'i ile birlikte basılmış (I-IV, Kahire 1318, 1322), daha sonra Muhammed Seyyid Keylânî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire 1961). Bunu Muhammed Zührî el-Gamrâvî'nin tashihi, Nedîm Mar'aşî (*Mu'cemü müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.) ve Muhammed Ahmed Halefullah'ın (Kahire 1970) tahkikleri izlemiştir. Ardından Safvân Ahmed Dâvûdî dört yazma nüshaya dayanarak eseri tahkik etmiş ve *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* adıyla yayımlanmıştır (Dimaşk 1412/1992). Keylânî, Gamrâvî ve Ahmed Halefullah'ın çalışmalarını eleştiren Dâvûdî bunların ilmî değerinin bulunmadığını ve birbirinin taklidi niteliği taşıdığını söylemiştir (değerlendirmeler için bk. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, neşredenin girişi, s. 40). Dâvûdî'nin yaptığı tahkikin ise ciddi bir neşir olduğu görülmektedir. Dâvûdî esere kırk sayfalık bir mukaddime yazmış, metin içerisinde hadis, emsal, kıraat, merviyât, şiir, özel isim, kitap, tefsir kaideleri, dil meseleleri, usul ve kelâm konuları, mantık meseleleri vb.nin kaynaklarını göstermiştir. Ayrıca eserin sonuna geniş bir fihrist eklemiştir.

el-Müfredât üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Abdülhamîd Abbas Muhammed'in *er-Râgıb el-İsfahânî ve menhecühû fî Kitâbi'l-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*'ı (yüksek lisans tezi, 1971, Câmîatü İskenderiyye külliyyetü'l-âdâb), Râfî Abdullah'ın *Menhecü'r-Râgıb fî kitâbihî Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*'ı (yüksek lisans tezi, 1989, Câmîatü Mevsîl külliyyetü'l-âdâb), Abdullah b. Avvâd b. Lüveyhiş Mu-